

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 796-806.
Geliş Tarihi-Received: 26.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1194887

Toplum Dilbilimsel Kategoriler Olarak Türkçede Gereklilik ve Zorunluluk

Necessity and Obligation in Turkish as Sociolinguistic Categories*

Duygu KAMACI GENCER**

Öz

Dilin bir kurallar bütünü olmasının yanında onun toplumsal bir fenomen de olduğunu varsayan bu çalışmanın amacı, yükümlülük kipliği kategorileri olarak gereklilik ve zorunluluk arasındaki ontolojik ayrımı yeniden yapılandırmak; toplum dilbilimsel nitelik gösteren bu kategorilerin sırası ile bireysel ve toplumsal kategoriler olduğunu ortaya koymak ve zorunluluğun da kendi içinde yaptırım gücü ile orantılı olarak zayıf ve güçlü zorunluluk olarak ikiye ayrılması gerektiği fikrini tartışmaya sunmaktır. Söz konusu amaçlar doğrultusunda bu çalışmada hem gereklilik ve zorunluluk üzerine kavramsal art alan sağlayan dilbilim alan yazını hem de art zamanlı ve eş zamanlı Türkçe alan yazını tartışılmıştır. Alan yazını taraması ve derlem tabanlı sorgulamalar eşliğinde daha önce alan yazınında yer verilmeyen bürokratik, yani yazılı kural ve kanunlar ile çerçevelenen bağlamda güçlü zorunluluğun işaretlendiği; ahlaki, dinî ve toplumsal yaşama dair yazılı olmayan kuralların belirlediği bağlamda ise zayıf zorunluluğun işaretlendiği sonucuna varılmıştır. Kategorik olarak her ne kadar birbirinden farklı olsa da Türkçede gereklilik ve zorunluluk işaretleyen bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin hepsi ortak kullanım kümesine ait olduğu için anlam bulanıklığı yaratmaktadır. Sözlük anlamı bakımından doğrudan gereklilik ya da zorunluluk işaretleyen sözcüksel öğeler dahi bağlamsal ve söylemsel olarak farklı işlevlerde kullanılabilir. Bu nedenle söz konusu kategorilere, belirli işaretleyiciler ya da biçimsel/sözdizimsel düzlemde tümceye kiplik değeri atamak yerine, tümcelerin kiplik değerlerinin söylemsel düzlemde belirlenmesinin dilbilimsel açıdan daha doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gereklilik, zorunluluk, toplum dilbilim, kiplik.

Abstract

The aim of this study, which assumes that language is a social phenomenon as well as being a set of rules, is to reconstruct the ontological distinction between necessity and obligation as deontic modality categories. The other aims are to reveal that these categories are individual and social, which have sociolinguistic characteristics and, to present the idea that the obligation should be divided into two as weak and strong obligation in proportion to the power of sanction. In line with these purposes, in this study, both the linguistics literature -

* Bu çalışma, 20-22 Ekim 2022 tarihleri arasında Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından düzenlenen 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan ve sadece özet olarak yayımlanan "Toplum Dilbilimsel Bir Kategori Olarak Türkçede Gereklilik ve Zorunluluk Ayrımı" başlıklı bildirinin makale hâline getirilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye, e-posta: dkamaci@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7200-2767.

which provides the conceptual background on necessity and obligation- and the diachronic-synchronic Turkish literature are discussed. Accompanied by literature review and corpus-based inquiries, strong obligation is marked in the context framed by bureaucratic (written rules and laws), which has not been included in the literature before and in the context determined by the unwritten rules of moral, religious, and social life, it was concluded that weak obligation was marked. Although they are categorically different from each other, bound and free morphemes that mark necessity and obligation in Turkish all belong to the common usage set, thus creating ambiguity. Even lexical items that mark direct necessity or obligation in terms of lexical meaning can be used in different functions, contextually and discursively. For this reason, it would be a more linguistically correct approach to determine the modality values of the sentences at the discursive level, instead of assigning modality values to the categories in question, invariant markers, or only at the morphologic/syntactic level.

Keywords: Necessity, obligation, sociolinguistics, modality.

Giriş

Dil kullanıcıları, doğrulanabilir/yanlışlanabilir bilgi değeri taşıyan tümceler kurmanın yanında -toplumsallaşma süreci içinde- birbirlerine izin, emir, istek, gereklilik ve zorunluluk gibi anlamlar da yükleyebilmektedirler. Bilgisel ya da kanıtsal değer taşımayan ve edimsel olması sebebiyle söz eylemler (speech acts) ile daha yakından ilişkili olan yükümsel alan, bireyin toplum içinde diğer bireyler ile kurduğu ilişkiler etrafında şekillenmektedir. Toplumsal statü, sınıf farklılıkları ya da bürokrasi¹, bireyin toplumsallaşmasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Dilbilimsel bakımdan her ne kadar farklı sınıflandırmalar gündeme gelmişse de literatürde genel kabul gören önerme (propositional modality) ve eylem kipliği² (event modality) ayrımı tam olarak bu noktadan hareketle belirlenmiştir.

İzin, zorunluluk, gereklilik, istek, emir veyahut kişinin kendi fiziksel ya da ussal yeterliliklerini kapsayan eylem kipliği, yükümlülük (deontic modality) ve dinamik kiplik (dynamic modality) olarak ikiye ayrılmaktadır. Dinamik kiplik, doğrudan bireyin yeterlilik ve istekleri ile ilgili iken yükümlülük kipliğinde her daim bireyi denetleyen, ona çeşitli sorumluluklar yükleyen bir otoritenin varlığından bahsetmek mümkündür. Bireyleri çeşitli derecelerde yükümleyen otoriter yapının oluşmasında toplumsal, dinî, ahlaki kurallar yanında bürokrasi ya da hukuki yaptırımlar da etkili olabilmektedir. Toplumsal yaşamda dil ile ilişki kuran konuşucular, farklı otoriter yapılar ile birbirlerine gereklilik (necessity) veya zorunluluk (obligation) anlamı yükleyebilmektedirler.

Bireyin toplumsal ilişkilerini düzenleyen gereklilik ve zorunluluk sözcüklerinin sözlüksel anlamları her ne kadar birbirlerine yakın görünse de (ve kimi zaman dil araştırmalarında her iki terim de birbirleri yerine kullanılsa da) gereklilik ve zorunluluk arasında kesin bir ayrım söz konusudur. Gereklilik ve zorunluluk ayrımından başka, zorunluluk da kendi içinde zayıf ya da güçlü olmak üzere farklı derecelerde çeşitlenebilmektedir.

Gereklilik ve zorunluluk ya da güçlü ve zayıf zorunluluk sınırlarını çizme isteği ile çeşitli araştırmacılar birbirinden farklı ayrımlara gitse de bireyin bürokrasiye karşı sorumluluklarını dile getiren bir çalışma literatürde mevcut değildir. Her ne kadar güçlü zorunluluk ilgili literatürde toplumsal ve ahlaki yaptırımlar ile ilişkilendirilse de bu makalede bireyin çoğunlukla kendisi için gereklilik anlamı yüklerken; toplumsal, dinî ya da ahlaki kuralların bireye zayıf zorunluluk anlamı yüklediği, diğer taraftan bürokrasinin

¹ "Bürokrasi kamu yönetimi kapsamında mevcut olan kurum ve kuruluşlardaki idari faaliyetler ile siyasilerin almış olduğu kararların yürütülmesini sağlayan bir çeşit yapılandırma" (Akçakaya, 2016, s. 276).

² Kiplik, konuşucunun önermedeki olay/durum karşısındaki öznel tutumunu ifade eden anlambilimsel bir fenomendir (Kamacı Gencer, 2020, s. 38).

ve hukukun da bireye güçlü zorunluluk anlamı yüklediği savunulmuştur. Bu noktadan hareketle Türkiye Türkçesinde yükümleyici olarak kullanılan -mAII bağımlı biçimbiriminin yalnızca gereklik işlevi ile kullanıldığına dair kanının yanlıtlılığına değinilmiştir. Ayrıca gereklik ve zorunluluk arasında bir anlam bulanıklığı olduğu, söz konusu anlam bulanıklığının ise sözcüksel ögeler ile değil söylem ve bağlam düzeyinde belirginleşeceği öne sürülmüştür.

1. Yükümlülük Kipliği

Belirli bir eylemi gerçekleştirmek durumundaki kişi için geçerli olan ahlaki kurallara karşılık gelen zorunluluk biçimi olarak tanımlanabilecek (Cevizci, 2010, s. 1674) yükümlülük, dilsel bir kategori olarak, bir olayı yüklenme/üzerine alma hakkındaki yasaklama ve izin verme durumuna karşılık gelmektedir (Ziegeler, 2006, s. 261). Dilbilimsel araştırmalarda yükümlülük genel itibariyle izin (permission) ve zorunluluk olmak üzere iki ana kategori eşliğinde incelenmektedir. Bu iki ana kategori dışında yükümlülük kipliği emirler, düzenlemeler, görevler ya da gereklikler gibi spesifik anlam alanları ile de doğrudan ilgilidir (Frawley, 2009, s. 420).

Konuşucunun dinleyiciye izin verdiği ya da çeşitli zorunluluklar yüklediği yükümlülük kipliği, katılımcıları bir eylemi yapmaya zorlayan ya da katılımcıların bir eylemi yerine getirmesini salık veren yönerge (directive) özelliğine sahiptir (Palmer, 2013, s. 8). Yükümlülük doğası gereği her ne kadar öznel bir dil kategorisi olarak değerlendirilebilir de "Buraya park edebilirsiniz." ya da "Kütüphanede sessiz olmalısınız." gibi izin ya da zorunluluk anlamı kodlayan tümcelerın öznesi, bizzat talimat veren/zorunluluk yükleyen ya da izin veren kişi olmadığı durumlarda yükümlülüğün özneliği de sorgulanabilir niteliktedir (Palmer, 2001, s. 75).

Yükümlülük kipliğini anlamsal bir kategori olarak değerlendirmenin yanında, onu edimsel (pragmatic) bir fenomen olarak ele almak da mümkündür (Frawley, 2009, s. 420). Çünkü yükümlülük, sözcedeki (utterance) durum/olayların ahlaki istenirliğini (moral desirability) gösteren bir göstergedir (Nuyts, 2005, s. 4-5). Bu noktada yükümlülük ve dinamik kiplik ayrımını inşa etmek gerekmektedir. Edimsel bir karakterde olan yükümlülük işaretleyicileri ile konuşucular izin verebilir ya da gereklik/zorunluluk yükleyebilirler. Bu bakımdan istek ve yeterlilik kategorileri dinamik anlam alanına dâhil edilmektedir.

1.2. Yükümlülük ve Dinamik Anlam Alanları

Dinamik anlam alanı ile (özellikle yeterlilik kategorisi ile) yakından bağlantılı olan bilgi kipliği (epistemic modality), konuşucunun bir olay ya da durumun eylemselliğine (olayın gerçekleşip gerçekleşmediğine) ilişkin düşünce ya da bilgisini ifade etmektedir (Bhat, 1999, s. 75). Gösterimsellik bakımından yükümlülük, bilgi kipliğine oldukça benzemektedir. Bilgi kipliği referans dünyasındaki konuşucu ile ifade edilen dünyadaki önerme arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Yükümlülük ise gösterimsel olarak ifade edilen dünyanın, referans dünyası üzerindeki yükümlülüğünü karşılamaktadır (Frawley, 2009, s. 420-421). Bu nedenle yükümlülük ve bilgi kipliğinin aynı anlamsal zemini paylaştıkları söylenebilir.

Yükümlülük bir olay ya da durumun meydana gelmesi adına konuşucunun talimatlarını kapsıyorken bilgi kipliği, önermelerin doğruluğu hakkında konuşucunun hüküm ve yargıları ile ilgilidir (Mitchell, 2009, s. 59). Dinamik kiplik ise tümce öznesinin istek ve yeterliliklerini (kapasitesi) (Palmer, 2013, s. 7) ifade ederken kullandığı anlamsal bir kategoridir.

- (1) (a) Birazdan eve gidebilir. izin (yükümlülük kipliği)

- (b) Üç dilde konuşabilir. yeterlilik (dinamik kiplik)
 (c) Araba yolda kalabilir. olasılık (dinamik kiplik)

(1) numaralı örneklerde görüldüğü üzere Türkçede yaygın olarak yeterlilik işaretlediği düşünülen -(y)Abil biçimbirimi hem dinamik hem de bilgi kipliği işaretleyicisi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu noktada Türkçede yükümsel kiplik işaretleyicilerinin işlevlerinin çoğunlukla bağlam eşliğinde şekillendiği söylenebilir.

Şekil 1. Eylemsel anlam alanları

Özetle eylem kipliği başlığı altında ele alınan dinamik ve yükümlülük anlam alanlarının gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme potansiyeline sahip olay ya da durumları ifade etmek üzere kullanıldığı söylenebilir.

Yükümlülük ve dinamik alan arasındaki temel ayrım koşullanma şartlarının sırası ile harici ve dâhili olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan yükümlülük alanı için - özellikle de zorunluluk kategorisi için- yaptırım gücüne sahip bir otoriteden bahsetmek de mümkündür. Yükümlülük, kendi içinde en temel biçimde zorunluluk ve izin olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yaptırım gücüne sahip kural/kanun koyucular, dinleyiciye bir zorunluluk yükleyebilir ya da talep edilmesi hâlinde dinleyiciye izin verebilirler.

2. Gereklilik ve Zorunluluk

Gereklilik, kılıcının bir eylemi tamamlamasını zorlamaya yönelik fiziksel şartlardır. Zorunluluk ise kılıcıyı eylemi tamamlamaya zorlayan kamusal (bürokratik) ve toplumsal şartların varlığıdır. Söz konusu şartlar sırası ile güçlü ya da zayıf zorunluluk anlamı kodlayabilmektedir (Bybee vd., 1994, s. 177).

- (2) (a) Sağlık sorunu yaşamamam için beslenmeme dikkat etmem gerek/etmeliyim.
 (b) Vize başvurusunda seyahat amacını bildiren dilekçe verilmek zorunda/verilmeli.
 (c) İnsanlara karşı kibar davranmak zorundasın/davranmalısın.

Bybee vd.'nin (1994) çerçevesini çizdikleri gereklilik ile zorunluluk (güçlü ve zayıf) ayrımını (2) numaralı örneklerde görebilmekteyiz. (2a)'da konuşucu, bizzat kendisine gereklilik anlamı yüklemektedir. Bu durumda konuşucu söz konusu eylemi yapmaması durumunda yalnızca kendisinden sorumlu olacak, toplumsal düzen ya da otorite kaynaklı yaptırımlar uygulanmayacaktır. Zorunluluk anlamı kodlayan (2b) ve (2c) ise sırası ile güçlü ve zayıf zorunluluk işaretlemektedir. (2b)'de kılıcı eylemi yerine getirmemesi durumunda bürokratik yaptırımla karşılaşacağı için söz konusu tümce güçlü zorunluluk anlamı vermektedir. Ancak (2c)'de kılıcı ilgili eylemi yerine getirmediği durumda bürokratik ya da hukuki bir yaptırımla karşılaşmayacaktır. Diğer taraftan

(2c)'de zorunlu tutulan eylem yerine getirilmediğinde çeşitli toplumsal yaptırımların (dışlama, tepki çekme, uyarma, kınama gibi) uygulanması söz konusu olacaktır. Bu bağlamda zayıf zorunluluk ile gereklilik arasındaki ayrım, bürokratik, hukuki ve toplumsal yaptırımlar eşliğinde şekillendirilebilir. Özetle (2a)'da konuşucu kendisi için bir gereklilik anlamı kodluyorken (2b) ve (2c) örneklerinde konuşucu için bürokratik ve toplumsal normlar sırası ile güçlü ve zayıf zorunluluk anlamı kodlamışlardır.

Gereklilik ve zorunluluk arasındaki ayrımı şekillendirmede bağlamın da (context) oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. "Kütüphanede sessiz olmalısın." tümcesi dinleyicinin bir arkadaşı tarafından kurulduğunda gereklilik anlamı kodlarken, aynı tümce bir kütüphane görevlisi tarafından kurulduğunda gereklilik değil, bağlamda güçlü zorunluluk anlamı işaretlenmektedir.

Şekil 2. Zorunluluk ve gereklilik ayrımını belirleyen unsurlar

Van der Auwera ve Plungian (1998) gerekliliği katılımcı içi (participant internal) ve katılımcı dışı (participant external) kiplik kategorileri ile ele almışlardır. Bu bağlamda katılımcı içi, katılımcının yeteneği ve gereklilik durumundaki ihtiyaçları iken katılımcı dışı, katılımcı haricinde olası ya da gerekli kılınan durumları karşılamaktadır. Van der Auwera ve Plungian, yükümlülük alanını ise ayrı bir kiplik alanı olarak değerlendirmekte ve söz konusu anlam alanını konuşmacı ve/veya katılımcıya izin veren ya da belli bir eylemi yerine getirmeye zorunlu kılan kimi toplumsal ya da etik normlar dışındaki zorlayıcı koşullar olarak yorumlamışlardır (1998, s. 80-81).

Tablo 1. Van der Auwera ve Plungian'ın gereklilik kategorileri

Gereklilik		
Katılımcı İçi Gereklilik (Gereksinim)	Katılımcı Dışı Gereklilik	
		Yükümsel Olmayan Gereklilik

Kaynak: (Van der Auwera ve Plungian, 1998)

Gereklilik ile güçlü ve zayıf zorunluluk arasında bireyden topluma, toplumdan kanun/kural koyucu otoriteye uzanan bir ayrım mevcuttur. Bu ayrımın merkezinde bireyin bulunduğu toplumsal konum yer almaktadır. Söz konusu ayrımda potansiyel yaptırımlar da oldukça önemlidir.

"Yasa, kural, ya da herhangi bir hiyerarşik toplumsal ilişkiden kaynaklanan düzenleyici ya da inanca dayalı bir kipsel alan zorunluluğu tanımlarken, isteğe, ideal ya da olağan durumların betimlenmesine veya bir önkoşulluluk ilişkisine dayalı olarak belirlenen kipsel alan ise gerekliliği betimler." (Corcu, 2005, s. 5)

Gereklilik, yaptırımlardan oldukça uzakta iken güçlü zorunluluk, doğrudan yaptırımlar ile ilgilidir. Bu bağlamda yükümlülük kategorilerinin (izin, gereklilik ve zorunluluk) dilbilgisi kategorisi olmalarının yanında toplum dilbilimsel kategoriler olduğunu söylemek mümkündür.

3. Türkçede Yükümlülük İşaretleyen Biçimbirimler

Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS) "olması gerekme, olduğundan başka olmama, zorunlu olma, mecburluk, mecburiyet, mecburilik, zaruret, ıztırar, zorunluk, zarurilik" şeklinde tanımlanan zorunluluk karşısında gereklilik "1. gerekli olma durumu, lüzum. 2. zorunluluk" olarak tanımlanmıştır³. Söz konusu madde başlarında zorunluluk anlamı kesin sınırlar eşliğinde çizilebiliyorken gereklilik ve zorunluluk arasındaki bulanıklığı GTS'de yer alan gereklilik madde başında görebilmek mümkündür. Diğer yandan GTS, gerekli ve zorunlu madde başlarında ilgili kategorik ayrımı kesin biçimde ortaya koymuştur:

zorunlu sıfat 1. Kesin olarak gereksinim duyulan, zaruri, mecburi, ıztırarı: "Tanzimat, gecikmiş de olsa zorunlu, kaçınılmaz bir atılımdı."-Necati Cumalı 2. sıfat, felsefe Doğal olarak kaçınılması imkânsız olan, olumsal karşıtı.

gerekli sıfat Yapılması, olması veya bulunması uygun olan, yerinde olan, lüzumlu, vacip, mukteza, zaruri: "Bize gerekli olan şey, adamakıllı bir harita, bir de kılavuz." -Halide Edip Adivar

Türkiye Türkçesinde gereklilik ve zorunluluk üzerine çeşitli araştırmalar yapılsa da araştırmacıların dikkatleri çoğunlukla gereklilik üzerine yoğunlaşmıştır. Özmen (2003, s. 190) gerekliliği konu edindiği çalışmasında Köktürk Türkçesinde kergek ile işaretlenen gereklilik anlamının Türkçenin tarihsel dönemlerinde farklı işaretleyiciler ile de karşılanabildiğini dile getirmiştir. Eski Türkçede kergek hem yüklemcil sıfat hem de bol- ve er- gibi eylemler ile gereklilik anlamı kodlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır⁴. Eski Anadolu Türkçesinde ise bu biçimbirim -mAk, -A, -sA, -mİş gibi bağımlı biçimbirimler ile kullanılmıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde gereklilik ve zorunluluk işaretleyicisi olarak kullanılan -mAlI ise Osmanlı Türkçesi döneminde dilbilgiselleşerek gereklilik ve zorunluluk anlamı işaretlemek üzere kullanılmaya başlamıştır.

Tablo 2. Eski Türkçeden günümüze gereklilik/zorunluluk işaretleyicileri

Dönem	İşaretleyiciler
Eski Türkçe	kergek
Eski Uygur Türkçesi	kergek, -mİş kergek, -gUIUk ol-, -gU, -gU kergek, -mAk kergek
Karahanlı Türkçesi	-gU, -gU kerek, kerek ... -sA
Harezmi Türkçesi	-gUIUk ol-, -gU, -gU kerek, -sA kerek, -mAk kerek

³ GTS bir dilbilgisi terimi olarak gereklilik kipi madde başı yer alırken zorunluluk kipi madde başı yer almamaktadır.

⁴ Bulak (2017) ET döneminde kergek biçimbiriminin her zaman gereklilik anlamı kodlamadığını şu ifadelerle dile getirmiştir: "Diğer tarihî yazı dillerinde gereklilik ifadesinde kullanılan kergek kelimesinin yer aldığı sınırlı sayıda cümlede de açık bir gereklilik anlamı yoktur: özi anca kergek bol-miş 'kendileri öyle vefat etmişler' (KT D 3-4) gibi" (s. 340). Ancak ilgili tümcede gereklilik anlamından ziyade olasılık anlamı mevcuttur. Bu da yükümsel anlam alanı ile bilgisel (kanutsal) anlam alanının iç içe geçtiğini göstermektedir. Renzsch (2013, s. 133) yükümsel olasılıktan yükümsel gereklilik anlamı gelişebildiğini ifade etmiştir. Erguvanlı Taylan (2018, s. 21) da TT'de -mAlI biçimbirimin hem bilgisel hem de yükümlülük kipliği işaretlediğini dile getirmiş, söz konusu anlam ayrımlarında dilbilgisel ve söylemsel bağlamın rolüne değinmiştir.

Kıpçak Türkçesi	-mAk kerek, -sA kerek, -Ar kerek, -mAll, kerek...GAy+kişi eki, ... +GA tiyer/tiyesidir/tiyişlidir
Çağatay Türkçesi	kerek (turur), -mAk kerek, -sA kerek, kerek...-sA, -mAll, -GU, - GUIUK
Eski Anadolu Türkçesi	...-sA+kişi eki+gerek, gerek (kim)...-A, gerek ... -A, -mAk/-mAh gerek, gerek, -Up gerek, -mİş gerek, gerek...-IsAr
Osmanlı ve Türkiye Türkçesi	-mAll

Kaynak: Bulak (2017)

Türkçenin tarihsel gelişiminde gereklik ve zorunluluk işaretleyicileri çeşitlenerek farklı görünüm sergilese de TT’de yaygın kanı -mAll biçim biriminin gereklik anlamı kodladığı üzerinedir. Yakın dönemde gereklik ve zorunluluk üzerine yapılan araştırmalarda TT’de -mAll biçim birimi dışında lazım, mecbur, şart, farz gibi sözcükler ya da icap et-, mecbur ol-/kal-/hisset-, farz ol-, şart ol-/koş-, zorunda ol-/kal-/bırak- gibi eylem öbeklerinin (Koraş, 2005; Oruç Aslan, 2011) de gereklik (kimi durumlarda ise zorunluluk) işaretleyebildiği ve dilbilgisi kitaplarında sadece biçim birim üzerinden değil bu türden sözcük ve yapılar da yer verilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Türkçe gereklik ve zorunluluk kipliği literatürü çoğunlukla gereklik kategorisi işaretleyicileri ve söz konusu işaretleyicilerin tarihi seyri üzerine temellense de kavramsal bakımdan gereklik ve zorunluluk arasında ayırım yapan araştırmacılar da mevcuttur. Bu araştırmacıardan biri olan Çetin (2011), çalışmasında zorunluluğu yüksek gereklik olarak ele almış ve TT’de yaygın bir şekilde kullanılan -mAll biçim biriminin “mutlaka, muhakkak, illa, kesinlikle, behemal gibi kiplik zarflarla ve ne yapıp yapıp, ne edip edip, ne olursa olsun, ister istemez gibi kiplik sözlerle kullanıldığı zaman yüksek gereklik (zorunluluk)” (2011, s. 58) işaretlediğini dile getirmiştir.

Zorunluluk üzerine çeşitli araştırmalar yapan Corcu (2005) ise TT’de tek dilbilgiselleşmiş zorunluluk işaretleyicisi -mAll’nın anlamsal iç yapısı itibarıyla sözlüksel zorunluluk işaretleyicileri kadar belirgin olmadığını ifade etmiştir.

“-mAll’nın işaretlediği zorunluluk kipliğinde zorunluluğu doğuran temel yaptırımın türü belirginleşmemiştir. Tümcedeki belirteçler, eylemin anlam yapısı, özne kişisi gibi tümce-içi öğeler kadar metin türü, tümcenin geçerli olduğu olası dünya, sözcüğe yüklenen söz edim değeri gibi tümce-dışı etmenler de -mAll’nın anlamının belirginleşmesinde etkilidir.” (Corcu, 2005, s.3).

Corcu bu noktada gereklik ve zorunluluk arasında bir ayırım yapmanın önemine işaret etmektedir. Bu ayırım kimi zaman Türkçede sözcüksel işaretleyiciler eşliğinde belirginleşse de dilbilgiselleşmiş zorunluluk işaretleyicisi -mAll’nın hangi durumlarda gereklik, olasılık ya da zorunluluk ifade ettiğini anlamada bütüncül bir bakış açısı ile tümceyi incelemek gerekmektedir.

Corcu (2005), her ne kadar gereklik ve zorunluluk arasındaki ayırımı şekillendirirken bağıntı kuramından ve her iki anlam alanının gösterimsel değerlerinden yola çıksa da söz konusu ayırımın temelinde birey, toplum/din, bürokrasi ve hukuk (gereklik, zayıf zorunluluk, güçlü zorunluluk) belirleyicidir.

Corcu (2005, s. 15) gerekliliği ideal merkezli alan ile bağdaştırırsa da gereklik bütünü ile bireyin kendisi için yüklediği çeşitli görev ya da ödevleri karşılamaktadır.

Birey kendisi ya da bir başkası için gereklilik anlamı yüklerken pragmatik davranmakta, bu anlamı kendisinin (ya da yararını gözettiği kişinin) çıkarı için kodlamaktadır. Kimi durumlarda birey kendisine zorunluluk anlamı da yükleyebilmektedir. Ancak bu zorunluluğun türü yine yaptırım gücü doğrultusunda şekillenmektedir.

Şekil 3. Gereklilik, zayıf ve güçlü zorunlulukların yaptırım dereceleri

Geç tarihli bir başka çalışmasında gereklilik ve zorunluluk ayırımına yeniden yer veren Corcu Gül (2008) “güçlü yaptırımları olan düzenleyici, toplumsal ve inanca dayalı alanlar zorunluluk, daha az yaptırım gücü olan ideal merkezli, kişisel istek/görüş ve olağan merkezli kipsel alanlar ise gereklilik” anlamı kodladığını ifade eder. Corcu Gül’ün yaptığı ayırım doğru olsa da toplumsal, dinî ya da ahlaki kurallara dayalı yaptırımlar ile bürokrasinin yaptırımları arasında oldukça büyük fark vardır. Bu noktadan hareketle Bybee vd.’nin (1994) de belirlediği üzere güçlü ve zayıf zorunluluk olmak üzere zorunluluk kipliğinin kendi içinde alt kategorilere ayrılması gerekmektedir. Bu ayrımı belirleyen kistas ise bireye/bireylere uygulanacak yaptırım gücüdür.

4. Türkçede Gereklilik ve Zorunluluk İşaretleyen Sözcüksel Ögeler

Konusucunun önermede ifade edilen durum ya da olaya dair öznel tutumu bağımlı biçimbirimler dışında çeşitli kipsel eylemler, kipsel belirteçler, sözcüksel ögeler (lexical items) ya da kipsel parçacıklar ile de ifade edilebilmektedir (Barbiers, 2002, s. 1).

Türkçe Ulusal Derlem’den (Aksan vd., 2012) hareketle -mAlli biçimbirimi dışında bağlamsal düzlemde gereklilik ve zorunluluk anlamı, **mecbur** (mecbur addet-, mecbur bırak-, mecbur et-, mecbur görün-, mecbur gör-, mecbur hisset-, mecbur kal-, mecbur kıl-, mecbur ol-, mecbur tut-), **mecburiyet** (mecburiyet hisset-, mecburiyet ol-), **yükümlü** (yükümlü bulun-, yükümlü gör-, yükümlü hisset-, yükümlü kıl-, yükümlü ol-, yükümlü say-, yükümlü tut-), **zorunlu** (zorunlu gör-, zorunlu hale gel-, zorunlu hale getir-, zorunlu hisset-, zorunlu kal-, zorunlu koş-, zorunlu kıl-, zorunlu ol-, zorunlu tut-), **gerekli** (gerekli addet-, gerekli bul-, gerekli gör-, gerekli kıl-, gerekli ol-, gerekli say-), **gerek** (gerek bırak-, gerek duy-, gerek doğur-, gerek gör-, gerek göster-, gerek kal-, gerek ol-), **zorunda** (zorunda bırak-, zorunda hisset-, zorunda kal-, zorunda ol-), **gereksiz** (gereksiz gör-, gereksiz hale gel-, gereksiz hale getir-, gereksiz kıl-, gereksiz ol-, gereksiz say-), **zorunluluk** (zorunluluk arz et-, zorunluluk bulun-, zorunluluk doğ-, zorunluluk doğur-, zorunluluk getir-, zorunluluk göster-, zorunluluk haline gel-, zorunluluk halini al-, zorunluluk kazan-, zorunluluk taşı-, zorunluluk yük-), **gereksinim** (gereksinim bulun-,

gereksinim duy-, gereksinim göster-, gereksinim haline gel-, gereksinim kal-, gereksinim ol-, gereksinim yarat-), **lüzum** (lüzum arz et-, lüzum bırak-, lüzum duy-, lüzum et-, lüzum gör-, lüzum hisset, lüzum hâsil ol-, lüzum kal-, lüzum ol-), **vacip** (vacip ol-, vacip kıl-, vacip gör-), **farz** (farz et-, farz gör-, farz kabul edil-, farz kıl-, farz ol-), **lazım** (lazım gel-, lazım ol-), **icap** (icap/icab et-) gibi sözcükbirimler ve ilgili sözcükbirimler ile kurulan metaforik eylem öbekleri ile de gösterilmektedir⁵.

Türkçe -mAlli bağımlı biçimbiriminin anlamsal bulanıklığına karşılık yukarıda yer alan gereklik ve zorunluluk kodlayıcısı sözcüksel ögeler her ne kadar sözlüksel bakımdan gereklik ile zorunluluk arasındaki ayrımında bir tarafı gösteriyorsa da bu ögeler kimi zaman birbirlerinin yerine kullanılabilirlerdir.

- (3) (a) Tüzel kişiler ad ve hesabına çek düzenlenebilmesi için temsilcinin mutlaka şirket kaşesini kullanarak imza atması zorunlu değildir.
 (b) Havale alıcısı; ödemeyi kabul ederken havale edeni temsil etmemektedir, vekili olması da gerekli değildir.

3(a) ve 3(b)'de zorunlu ve gerekli yüklemcil sıfatları arasında kipsel bir ayrım inşa etmek mümkün değildir. Bu örneklerde bürokratik bağlamda güçlü zorunluluk kodlayıcısı olarak karşımıza çıkan zorunlu ve gerekli, bir başka bağlam içinde yalnızca gereklik anlamı kodlayabilmektedir.

- (4) (a) Yazdıklarını okuyucu ile firesiz bölüşmeye önem verenler için bu titizlik zorunlu.
 (b) Onun için binlerce kilometrelik yolu kat etmesi gerekli değildir.

4(a) ve 4(b)'de ise zorunlu ve gerekli yüklemcil sıfatları gereklik anlamı kodlayan kiplik sıfatlar olmuştur.

Corcu (2005), -mAlli biçimbiriminin aksine Türkçede gereklik ve zorunluluk işaretleyen sözcüksel ögelerin anlamsal bakımdan daha kesin sınırlar ile birbirinden ayrıldığını söylese de söz konusu ögeler arasında da kullanıma ve bağlama bağlı olarak anlamsal bulanıklık devam edebilmektedir. Biçimbirimler gibi sözcükbirimler de kiplik ayrımlarında belirleyici olmaktan oldukça uzaktır. Kiplik her ne kadar tümcenin anlamında ortaya çıksa da anlamı oluşturmada bağlam ve söylem göz ardı edilmemelidir.

Sonuç

Kurallı, dizgesel sistem olmaları yanında diller, aynı zamanda bireylerin toplumsallaşması ve grup kimliği oluşturmada önemli bir oynayan toplumsal fenomenlerdir. Dil ile toplumsal faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere iletişimde bulunan konuşucular, birbirlerine bilgi değeri olan tümceler aktarmaları dışında toplumsal ya da kamusal yaşamı düzenleyici niteliğe sahip edimsel tümceler de yöneltebilmektedirler. Büyük ya da küçük ölçekli tüm toplumsal gruplarda, toplumsal örüntülerin merkezinde yer alan hiyerarşinin önemli düzeyde belirleyici olduğu yükümlülük kategorisinin üyeleri zorunluluk ve gereklik üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla betimleyici nitelik göstermiş; gereklik ile zorunluluk arasında bir ayrım inşa edilmemiştir. Zorunluluk ve gereklik arasında ayrım yapanlar ise bu ayrımında kamusal hayatı şekillendiren bürokrasinin ve hukukun rolünü göz ardı etmişlerdir.

⁵ İlgili baş sözcüklere ait eş dizimlilikler Türkçe Ulusal Derlem (Aksan vd., 2012) üzerinde gerçekleştirilen yazılı metin sorgusu ile elde edilmiştir. İlgili sorguda gereklik ve zorunluluk kavram alanındaki en temel sözcükbirimler taranmıştır. İlgili sözcükbirimler dışında gereklik ya da zorunluluk işaretleyen (şart, yasak gibi) farklı sözcükbirimler de kullanılmaktadır.

Gereklilik ve zorunluluk arasında ontolojik bağlamda bir ayrım söz konusudur. Gereklilik, çoğunlukla dinleyici/konuşucu yararına olabilecek pragmatik durumları işaretliyorken zorunluluk, dinleyici/konuşucunun yerine getirmekle yükümlü olduğu eylemlerin yerine getirilmemesi durumunda çeşitli yaptırımları ifade etmektedir. Uygulanacak yaptırımların düzeyleri toplumsal ve kamusal bağlamda değişiklik gösterdiği için zorunluluğu kendi içinde güçlü ve zayıf zorunluluk olmak üzere ayırmak gerekmektedir. Buradan hareketle zayıf zorunluluk, toplumsal (kimi zaman dinî) kurallar çerçevesinde kodlanmaktayken, güçlü zorunluluğun yasalar ve yazılı kurallar çerçevesinde kodlandığı söylenebilir. Adeta bireyin üst-benini (süperegosunu) yapılandıran bu iki toplum dilbilimsel kategori, dil ve toplum arasında hem psikolojik hem de sosyolojik bir arakesiti ortaya koymaktadır.

Türkçe üzerine yapılan yükümlülük çalışmaları, çoğunlukla gereklik alan yazınına katkı sunmuş; zorunluluk üzerine yapılan çalışmaların sayısı ise oldukça sınırlı olmuştur. Zorunluluk üzerine yapılan sınırlı sayıdaki çalışmada, Bybee vd.'nin (1994) yaptığı gibi kategorik olarak bir güçlü ve zayıf zorunluluk ayırımına yer verilmemiştir. Oysa başta -mAll olmak üzere çeşitli sözcüksel ögeler de güçlü ve zayıf zorunluluğu işaretlemek üzere Türkçede kullanılmaktadır. Ancak söz konusu işaretleyiciler, her daim zorunluluk anlamı işaretlememektedirler. Çoğunlukla gereklik işaretleyicisi olarak anılan -mAll Türkçede hem gereklik hem de zorunluluk ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Sözcüksel ögelerin -mAll gibi anlamsal bulanıklık yaratmadığı görüşü ise doğru değildir. Gereklik ve zorunluluk anlam dairesine ait tüm işaretleyiciler, ortak bir kullanım kümesi içindedir. Gereklik, zayıf zorunluluk ve güçlü zorunluluk arasındaki kategorik ayrım biçimsel ve sözdizimsel düzeyde değildir. Bu ayrım Türkçede yalnızca söylemsel düzlemde ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2016). Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 275-295.
- Aksan, Yeşim vd., (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012) içinde*. İstanbul.
- Barbiers, S. (2002). Current Issues in Modality: An Introduction to Modality and its Interaction with the Verbal System. Wim van der Wurff, Sjef Barbiers ve Frits Beukema, (Editörler), *Modality and its Interaction With the Verbal System içinde* (ss. 1-18). Amsterdam: John Benjamin Publishing.
- Bhat, D. N. (1999). *The Prominence of Tense, Aspect and Mood*. Amsterdam: John Benjamin Publishing.
- Bulak, Ş. (2017). Türkçede Gereklik İfadesinin Kip Hüviyeti Kazanmadan Önceki Gelişim Süreci. *EKEV Akademi Dergisi*, 72, 337-355.
- Bybee, J., Perkins, R., ve Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar Tense, Aspect, and Modality In The Languages of The World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Corcu Gül, D. (2008). Gereklik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine. Y. Çotuksöken ve N. Yalçın (Editörler), *XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri içinde* (ss. 101-113). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Corcu, D. (2005). Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll'nın Anlamsal İçyapısı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1-17.

- Çetin, O. A. (2011). *Türkiye Türkçesinde Gereklilik Kipliği*. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Erguvanlı Taylan, E. (2018). Türkçe Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gereklilik. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 1-22.
- Frawley, W. (2009). *Linguistic Semantics*. New York: Routledge.
- Kamacı Gencer, D. (2020). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Koraş, H. (2005). Türkiye Türkçesinde Gereklilik. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 17, 135-154.
- Mitchell, K. (2009). Semantic Ascent, Deixis and Intersubjectivity. R. Salkie, P. Busuttil ve J. V. Auwera (Editörler), *Modality in English Theory and Description içinde* (ss. 55-78). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Nuyts, J. (2005). Modality: Overview and Linguistic Issues. W. Frawley (Editör), *The Expression of Modality içinde* (ss. 1-26). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Oruç Aslan, B. (2011). Türkçede Gereklilik Kipi. *ICANAS* 38, 1245-1261.
- Özmen, M. (2003). Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi. Aysu Ata ve Mehmet Ölmez (Editörler). *Mustafa Canpolat Armağanı içinde* (ss. 177-193). Ankara: Sanat Kitabevi.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2013). *Modality and the English Modals*. New York: Routledge.
- Renztsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *Bilgi*, (67), 129-168.
- Türk Dil Kurumu (2022), *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 10.04.2022].
- Van der Auwera, J. ve Plungian, V. A. (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistics Typology*, 2, 79-124.
- Ziegeler, D. P. (2006). Mood and Modality in Grammar. K. Brown (Ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics içinde* (ss. 259-267). USA: Elsevier.